

Ключевые слова: профессиональная направленность, старшеклассники, профессиональное развитие, профориентационная работа.

Levchenko V.V.

Development of the professional orientation of high school students as an indicator of professional development of the individual

The article presents an analysis of the peculiarities of the development of the professional orientation of high school students as an indicator of the professional development of the individual, which necessitates the strengthening of vocational guidance work in conditions of continuous education. The socio-psychological conditions of development of professional orientation of high school students and ways of its correction are considered.

Key words: professional orientation, senior pupils, professional development, career guidance work.

Левченко Вікторія Володимирівна – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії і освіти дорослих ДВНЗ «Університет менеджменту освіти», м. Київ.

УДК 159.92

Маланюк Д.О.

ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ПРОЯВУ ПІДЛІТКОВИХ ДЕВІАЦІЙ

У статті представлено індивідуально-психологічні аспекти прояву девіацій у підлітковому віці. Розкрито суть поняття "девіантна поведінка" та надано стислі висновки емпіричних досліджень підлітків-девіантів. Розглянуто групи чинників, що зумовлюють девіантну поведінку особистості підлітка. Беручи до уваги підвищення вразливості у підлітковому віці ряд авторів наголошує на важливості диференціації девіантної поведінки на первинну та вторинну. Показано, що серед індивідуально-психологічних чинників, у становленні і розвитку девіантної поведінки підлітків особливо велику роль відіграє рівень самоповаги особистості, що актуалізується в підлітковому віці; виявлено психологічні бар'єри, що перешкоджають коригуючим впливам. Розглянуто особистісні особливості підлітків з девіантною і нормативною поведінкою.

Ключові слова: девіантна поведінка, підлітковий вік, індивідуально-психологічні особливості.

Постановка проблеми. Сучасні соціально-економічні умови життя українського суспільства, швидкий темп трансформаційних процесів, впровадження реформ та зміна орієнтирів впливають на особливості

життєдіяльності людей, провокують ріст проявів поведінкових девіацій. Поляризація населення та зміни у ціннісно-мотиваційній сфері викликають негативні психологічні зміни особистості.

Особливо складним процесом сучасності стає процес соціалізації та становлення особистості підлітка. Поведінка дитини у підлітковому віці - зовнішній індикатор проявів становлення її характеру та особистості в цілому. Особливо гостро у підлітковому віці на дитину впливає зовнішнє середовище у зв'язку зі складністю об'єктивного аналізу дійсності. Підліток переживає складний процес пізнання самого себе та світу, впорядковує свої уявлення щодо соціальних та моральних норм поведінки, встановлює індивідуальну уявну межу між "нормою" та "девіацією".

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У зв'язку із міждисциплінарним характером поняття "девіантна поведінка" дослідники розглядають її особливості з різних позицій. В даний час термін використовується у двох основних значеннях. У значенні «вчинок, дії людини, не відповідні офіційно встановленим або фактично сформованим у даному суспільстві нормам» [1; 3; 4] девіантна поведінка виступає предметом психології, педагогіки та психіатрії. У значенні «соціальне явище, що виражається у відносно масових і стійких формах людської діяльності, не відповідних офіційно встановленим або фактично сформованим у даному суспільстві нормам та очікуванням» [2] воно є предметом соціології, права, соціальної психології.

Особливості формування та прояву девіантної поведінки у підлітковому віці стали об'єктом наукових досліджень таких вчених як Л. Виготський, В. Менделевич, О. Бондарчук, Н. Максимова, А. Личко, І. Кон, В. Бочарова, О. Карпенко та ін.

Руйнівний вплив девіантної поведінки на особистість підлітка штовхає дослідників на вивчення особливостей генезису підліткових девіацій в умовах сучасності.

Мета статті - визначити індивідуально-психологічні чинники, що впливають на прояв девіантної поведінки у підлітків.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. На думку Л. Виготського головним джерелом підліткових девіацій являється інтенсивний розвиток - як фізіологічний, так і психологічний (у тому числі зміни у відтворенні психічних процесів). Динамізм психічної діяльності підлітка в однаковій мірі робить його піддатливим як у бік соціально-позитивних, так і в бік соціально-негативних впливів. Підлітковий вік — це вік «соціального імпринтингу» — підвищеної вразливості до всього того, що робить людину дорослою. В силу цих обставин ряд авторів пропонують розрізняти «первинну» та «вторинну» девіацію (К. Мак Кегні, Д. Міллер, С. Сміт, Р. Мейер). Первинна девіація — це власне ненормативна поведінка, що має різні причини («бунт» підлітка; прагнення до самореалізації, яке чомусь не здійснюється в рамках «нормативної» поведінки). Вторинна девіація - підтвердження (вільне чи

мимовільне) того ярлика, яким суспільство відзначило поведінку, що мала місце раніше [5].

Більшість як вітчизняних (С. Беличева, В. Ковальов та ін), так і зарубіжних вчених вважають, що прояви девіантної поведінки виникають у взаємодії впливу зовнішнього середовища та внутрішніх якостей особистості підлітка.

Загалом, аналізуючи літературні джерела, можна виокремити такі **чинники**, що зумовлюють девіантну поведінку особистості підлітка [6; 7]: соціальні - зумовлені з несприятливими умовами існування суспільства у економічній, соціальній та політичній сфері, соціально-психологічні - визначаються міжособистісною взаємодією людей, яка негативно відображається на становленні особистості підлітка; педагогічні - пов'язані з проблемами виховання (у сім'ї та школі); індивідуально-психологічні - зумовлені певними особистісними характеристиками індивіда, що ускладнюють процес його соціалізації.

Поняття "девіантна поведінка" через індивідуально-психологічні особливості можна охарактеризувати як шлях до певної мети, задоволення потреби в самореалізації, засіб психологічної розрядки, психологічної компенсації, адже саме ця група чинників формує неконструктивну позицію особистості [10].

Серед усіх *індивідуально-психологічних чинників*, на думку більшості дослідників, у становленні і розвитку девіантної поведінки особливо велику роль відіграють *особливості локусу контролю і рівень самоповаги особистості*, що актуалізуються в підлітковому віці. Відповідно до *теорії девіантної поведінки* [11], поведінку, що відхиляється від загальноприйнятих норм, можна розглядати як *засіб підвищення самоповаги і психологічного самозахисту*. Адже кожна людина прагне до позитивного Я-образу, відповідно низька самоповага переживається як психотравмуючий стан, якого особистість хоче позбутися. Це спонукає особистість до вчинків, у яких вона прагне підвищити рівень самоповаги, долаючи виявлені недоліки.

Однак певній частині людей властива негативна самооцінка, яка заключається у стійкому переконанні особистості у відсутності у неї позитивних якостей, знецінюванні власних та суспільно-значущих вчинків. Такі люди характеризуються низьким рівнем розвитку механізмів психологічного захисту, які дають змогу пом'якшити сприймання ситуації як негативної.

Це стає підґрунтям для девіантної поведінки, адже переживання негативних емоцій штовхає підлітка на вирішення цього питання не соціально-схвальним шляхом. Задля досягнення підвищення самоповаги він знецінює необхідність позитивної оцінки оточуючих та формує або підлаштовується до анти-норм. Така позиція викликає негативний інтерес до особистості, затверджуючи у свідомості підлітка необхідність такої поведінки задля компенсації відсутності самоповаги у інших обставинах. Циклічність цього процесу відвертає від підлітка з девіантними проявами не схильних до цього

людей та навпаки формує нове коло взаємодії у девіантному середовищі, яке з часом створює певний "психологічний імунітет" на коригуючий вплив зовні.

Так, наприклад, в емпіричному дослідженні підлітків-девіантів Т. П. Гуриною виявлені такі психологічні бар'єри, що перешкоджають коригуючим впливам, дотриманню моральних та інших норм [12]: бар'єри неадекватної самооцінки, що пов'язані з прагненням підлітків уникати травмуючих впливів за мінімізації вимог; бар'єри, що виникають через деформовані моральні позиції і орієнтації; емотивно-вольова пасивність, що виявляється у негативній спрямованості почуттів, переживань, примітивізації емоційних вражень, неадекватності їх проявів, недосконалості механізмів емоційної саморегуляції тощо; конформність, некритичність до думки референтних осіб за логікою: "Я є такий як усі"; смисловий бар'єр, що веде до обмеження сприймання інформації, яка не узгоджується з характером вчинків особистості, здебільшого в поєднанні з такими особливостями розумового і культурного рівня, що унеможливають "трансляцію" особистісного сенсу.

Основним лейтмотивом психічного розвитку в підлітковому віці є становлення нової, ще досить нестійкої, самосвідомості, зміна Я-Концепції, спроби зрозуміти самого себе й свої можливості. Психологічно підлітковий вік украй суперечливий, адже має місце певна полярність, яка є однією із головних особливостей даного віку (особистісна нестабільність).

Підвищена самовпевненість "йде за руку" із невпевненістю у собі; демонстрована байдужість до думки оточуючих (будь-то батьків або однолітків) частково змінюється на інтерес до оцінки особистісних якостей, бажання ствердитися у певній групі чи суспільстві; одна з поширених труднощів у комунікації серед підлітків - сором'язливість, переплітається із розв'язністю за певних умов; наполегливість та цілеспрямованість змінюється на апатію та відсутність будь-яких прагнень; довірливі відносини із однолітками поєднуються із униканням спілкування з батьками тощо.

Т. Говорун та О. Кікінеджи дослідили гендерно-вікові особливості проявів девіантної поведінки, котрі проявляються у різниці між соціальною реакцією щодо ненормативних дій хлопців та дівчат. У порівнянні з підлітками чоловічої статі, прояви девіацій серед дівчат менші через більш вагомий вплив оточення, адже суспільні стереотипи передбачають жіночу слухняність й піддатливість та притаманні чоловікам активність та агресивність [8].

І. А. Невський наголошує, що відхилення у поведінці дітей підліткового віку викликані певними особливостями становлення особистості, котрі сприяють формуванню тих або інших девіантних або делінквентних елементів в поведінці, а не якимись жорсткими особистісними конструктами. В дослідженні Н. В. Майсак встановлено, що особистісні особливості підлітків з девіантною і нормативною поведінкою подібні в основних своїх характеристиках – в рівні напруженості, емоційній збудливості, пов'язаних з початком підліткової кризи, - але відрізняються своєрідністю особистісних якостей [9].

Підліткам, які характеризуються нормативною поведінкою, властиві - орієнтація на соціальні норми, позитивна система цінностей, прагнення до пізнання інформації та здобуття нових знань, поява потреби у самопізнанні та самовихованні, потреба в отриманні емоційної підтримки. Такі діти, як правило, мають позитивний родинний образ, що свідчить про дружні взаємини підлітка у сім'ї, створення гарних умов для ідентифікації себе та моделі позитивних статево-рольових відносин.

Підліток з девіантною поведінкою має свої особливості: високий рівень конфліктності та агресивності; відсутність власної моральної позиції; акцентуаційна готовність до ризику; схильність до імітації поведінки (певних якостей) дорослих; гіпертрофована потреба у самоствердженні (негативні форми досягнення); нестійкість емоційної сфери; високий рівень ситуативної тривожності; подекуди психічна ригідність та емоційна лабільність.

Отже, девіантні форми поведінки, базуючись на індивідуально-психологічних особливостях, мають залежність від зовнішніх умов, ситуативних моментів, які здатні або провокувати, або блокувати неадекватні форми поведінки. Не випадково Ю.Кудрявцев зазначає, що "кримінальна особистість" відрізняється від особистості з нормативною поведінкою не однією якістю, а комплексом особистісних особливостей, що обумовлюють особистісно стійку поведінку, а також взаємодією ситуативних і особистісних факторів. При цьому негативні дії та ситуації (алкогольне сп'яніння, сварка, яку спровокувала імпульсивна агресія) є каталізатором, "пусковим механізмом", сформованої тенденції особистості.

Варто зазначити, що поведінкові відхилення в підлітковому віці є одним із показників наявності акцентуації характеру. Дослідження поведінкових реакцій показало наявність тісного взаємозв'язку між акцентутованими рисами характеру і стратегіями поведінки. Саме наявність гострих рис у характері підлітка є передумовою для прояву відхилень у поведінці. Акцентуації характеру можна визначити як особливості розвитку характеру, підвищену виразність окремих його рис, що обумовлюють уразливість особистості відносно певного виду впливів і заважає її адаптації у деяких специфічних ситуаціях.

Підлітки з явними акцентуаціями характеру представляють групу "підвищеного ризику" - вони схильні до певного згубного впливу середовища або психічних травм. Найбільш частими в підлітковому віці порушеннями, що виникають на тлі акцентуації характеру, є такі девіації поведінки, як делінквентність, алкоголізм, суїцидальна поведінка та ін.. Зміна ситуації на більш благополучну, як правило, усуває ці порушення.

Як показують дані закордонних масових опитувань (Т. Бреннан, 1980; Е. Остров і Д. Оффер, 1980) [13] і клінічних досліджень, підлітки значно частіше людей старшого віку почувають себе самотніми та незрозумілими. Почуття самотності і неприкаяності, зв'язане з віковими труднощами становлення особистості, породжує у підлітків невтомну жагу до спілкування і групування з

однолітками, у взаємодії з якими вони знаходять, чи сподіваються знайти те, у чому їм відмовляють дорослі - спонтанність, емоційне тепло, порятунок від нудьги і визнання власної значущості.

Сором'язливість — найпоширеніші комунікативні труднощі підлітків. Психологічні дослідження показали, що ті, хто вважає себе соромливим, дійсно відрізняються зниженим рівнем екстраверсії, менш здатні контролювати свою поведінку у соціумі, більш тривожні, схильні до невротизму і переживають більше комунікативних труднощів. Не дивно, що сором'язливість вважається небажаною якістю, і люди прагнуть від неї позбутися (наприклад, шляхом психотерапії). Однак сором'язливість має різні причини і тісно пов'язана з іншими рисами особистості, які не завжди піддаються корекції і самі по собі не можуть розглядатися як негативні.

Вважається, що в підліткових девіаціях найбільш яскраво виступають наступні особливості: висока афективна зарядженість поведінкових реакцій; імпульсивний характер реагування на ситуацію, яка фруструє; короткочасність реакцій з критичним виходом; низький рівень стимуляції; недиференційована спрямованість реагування; високий рівень готовності до девіантних дій.

Девіантні підлітки часто виявляють цілий ряд властивостей, які свідчать про значні емоційні порушення. Вони, як правило, імпульсивні, дратівливі, запальні, агресивні, конфліктні, що ускладнює їх спілкування з оточуючими і створює значні труднощі з точки зору їх виховання. Для девіантних підлітків характерні такі властивості емоційно-вольової та ціннісно-нормативної сфер особистості, як тривожність, дефектність ціннісної системи (особливо у сфері цілей і сенсу життя). Можна стверджувати, що девіація як форма поведінки знаходиться в прямій залежності від комплексного особистісного утворення, детермінуючого, направляючого та забезпечуючого реалізацію девіантної поведінки. Однак зміст і структура цього психологічного утворення, механізми реалізації девіантної поведінки потребують уточнення, що має стати предметом подальших досліджень [5].

Висновки. Трагування причин девіантної поведінки у підлітковому віці тісно пов'язане з розумінням самої природи цього соціально-психологічного явища. Прояв і закріплення специфічних особистісних особливостей підлітка з девіантною поведінкою залежить від позицій у відносинах з оточуючим світом - батьками, вчителями, однолітками, протилежною статтю, психологічних характеристик, дисгармонійного розвитку особистості. Девіантна поведінка підлітків є гострою проблемою сьогодення. Підвищена тривожність, висока агресивність та жорстокість, відсутність ціннісних орієнтацій та соціальна самотність підлітків вимагають різнобічного вивчення, з метою розробки ефективних інноваційних методів психокорекції, створення сприятливих умов для становлення особистості.

Література

1. Психология: Словарь / [Под ред. А.В.Петровского]. – М., 1990.
2. Гишинский Я.И. Социология девиантного поведения / Я.И. Гишинский, В.С. Афанасьев. – СПб., 1993.
3. Большой толковый психологический словарь / [пер. с англ. Артур Ребер]. – Т. 1. – АСТ, Вече, 2003. – 592 с.
4. Ковалев В.В. Психология личности / В.В. Ковалев. – М.: Просвещение, 1970. – 391 с.
5. Клейберг Ю.А. Психология девиантного поведения: Учебное пособие для вузов / Ю.А. Клейберг. – М.: ТЦ Сфера, при участии «Юрайт-М», 2001. - 160 с.
6. Бондарчук О.І. Психологія девіантної поведінки / О.І.Бондарчук. – К., 2006.
7. Личко А.Е. Психопатия и акцентуации характера у подростков / А.Е. Личко. – Л.: «Медицина», 1983.
8. Говорун Т.В. Кікінеджи О.М. Гендерна психологія / Т.В.Говорун, О.М. Кікінеджи. – К.: «Академія», 2004. – 250 с.
9. Майсак Н.В. Личностные особенности младшего подростка с девиантным поведением / Н.В. Майсак. – М., 2001.
10. Макаренко А.С. С любовью и тревогой / А.С. Макаренко. – К.: Изд-во УСХА, 1989. – 368 с.
11. *Психологическая* профилактика недисциплинированного поведения учащихся / [под ред. Л. Н. Проколиенко, В. А. Татенко]. – К.: Выща шк., 1989. — 254 с.
12. *Кудрявцев И.А., Семенова О.Ф.* Смысловая сфера несовершеннолетних с психическими расстройствами, совершивших насильственные правонарушения / И.А. Кудрявцев, О.Ф. Семенова // Психологический журнал. – 2002. – Т. 23, № 3. – С. 54-62.
13. Туріщева Л.В. Вікові аспекти виховання школяра. / Л.В. Туріщева // Виховна робота в школі. – 2006.–№ 8. – С. 36–41.

Транслігерація

1. Psihologija: Slovar' / [Pod red. A.V.Petrovskogo]. – М., 1990.
2. Gilinskij Ja.I. Sociologija deviantnogo povedenija / Ja.I. Gilinskij, V.S. Afanas'ev. – SPb., 1993.
3. Bol'shoj tolkovyj psihologicheskij slovar' / [per. s angl. Artur Reber]. – Т. 1. – АСТ, Veche, 2003. – 592 с.
4. Kovalev V.V. Psihologija lichnosti / V.V. Kovalev. – М.: Prosveshhenie, 1970. – 391 s.
5. Klejberg Ju.A. Psihologija deviantnogo povedenija: Uchebnoe posobie dlja vuzov / Ju.A. Klejberg. – М.: TC Sfera, pri uchastii «Jurajt-M», 2001. - 160 s.
6. Bondarchuk O.I. Psihologija deviantnoї povedinki / O.I.Bondarchuk. – К., 2006.

7. Lichko A.E. Psihopatija i akcentuacii haraktera u podrostrkov / A.E. Lichko. – L.: «Medicina», 1983.
8. Govorun T.V. Kikinedzhi O.M. Genderna psihologija / T.V.Govorun, O.M. Kikinedzhi. – K.: «Akademija», 2004. – 250 s.
9. Majsak N.V. Lichnostnye osobennosti mladshogo podrostrka s deviantnym povedeniem / N.V. Majsak. – M., 2001.
10. Makarenko A.S. S ljubov'ju i trevogoj / A.S. Makarenko. – K.: Izd-vo USHA, 1989. – 368 s.
11. Psihologicheskaja profilaktika nedisciplinirovannogo povede-nija uchashhihsja / [pod red. L. N. Prokolienko, V. A. Tatenko]. – K.: Vyshha shk., 1989. — 254 s.
12. Kudrjavcev I.A., Semenova O.F. Smyslovaja sfera nesovershennoletnih s psihicheskimi rasstrojstvami, sovershivshih nasil'stvennyje pravonarushenija / I.A. Kudrjavcev, O.F. Semenova // Psihologicheskij zhurnal. – 2002. – T. 23, №3. – S. 54-62.
13. Turishheva L.V. Vikovi aspekti vihovannja shkoljara. / L.V. Turishheva // Vihovna robota v shkoli. – 2006.–№ 8. – S. 36–41.

Маланюк Д.А.

ИНДИВИДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ ПРОЯВЛЕНИЯ ПОДРОСТКОВЫХ ДЕВИАЦИЙ

В статье представлены индивидуально-психологические аспекты проявления девиаций в подростковом возрасте. Раскрыта сущность понятия "девиантное поведение" и предоставлены краткие выводы эмпирических исследований подростков-девиантов. Рассмотрены группы факторов, обуславливающих девиантное поведение личности подростка. Принимая во внимание повышение уязвимости в подростковом возрасте ряд авторов подчеркивает важность дифференциации девиантного поведения на первичную и вторичную. Показано, что среди индивидуально-психологических факторов, в становлении и развитии девиантного поведения подростков большую роль играет уровень самоуважения личности, который актуализируется в подростковом возрасте; выявлены психологические барьеры, препятствующие корректирующим воздействиям. Рассмотрены личностные особенности подростков с девиантным и нормативным поведением.

Ключевые слова: девиантное поведение, подростковый возраст, индивидуально-психологические особенности.

Malanyuk D.O.

INDIVIDUAL-PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF THE APPLICATION OF ADOLESCENT DEVIATIONS

The article presents individual psychological aspects of manifestations of deviations in adolescence. The essence of the concept of "deviant behavior" is revealed and brief conclusions of empirical studies of adolescent deviantes are

provided. The groups of factors causing the deviant behavior of the adolescent's personality are considered. Taking into account the increase in vulnerability in adolescence, several authors emphasize the importance of differentiating deviant behavior into primary and secondary. It is shown that among self-psychological factors, in the formation and development of deviant behavior of adolescents, the level of self-respect of the individual plays an important role, which is actualized in adolescence; psychological barriers that prevent corrective actions are revealed. The personal characteristics of adolescents with deviant and normative behavior are considered.

Key words: *deviant behavior, adolescence, individual psychological characteristics.*

Маланюк Даяна Олександрівна – магістрант кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, м. Северодонецьк.

УДК 159:364.2:[9364-787.2]

Мищенко Н. В.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПРОГРАМА СИСТЕМНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ОСІБ З КРИЗОВИМИ СТАНАМИ В УМОВАХ ЖИТТЄВИХ ЗМІН

У статті визначено й систематизовано типи ставлення (за критеріями продуктивності та результативності) осіб з кризовими станами до умов життєвих змін. Встановлено взаємозв'язок зазначеної типології з проявами соціально-психологічної дезадаптованості осіб з кризовими станами; розкрито та систематизовано соціально-психологічний зміст інтра- та інтеріндивідуальних особливостей осіб з кризовими станами. Розроблено та обґрунтовано змістовний і організаційний аспекти соціально-психологічної програми системної соціальної підтримки осіб з кризовими станами в умовах життєвих змін. Ефективність програми доведена позитивними змінами на особистісному рівні (у зниженні внутрішнього дискомфорту, підвищенні життєстійкості, інтеграції між потребою в досягненні головних життєвих цінностей та можливістю їх досягнення в реальності, перевазі мотивації досягнення, підвищенні фрустраційної толерантності та коефіцієнта соціальної адаптації, застосування ефективних механізмів психологічного захисту) і міжособистісному рівні (у структурі соціальної підтримки та соціальному статусі осіб з кризовими станами, розширенні мережі соціальної підтримки, зростанні конструктивності соціальної взаємодії та соціальної інтеграції, адекватності уявлень про види соціальної підтримки, можливості її отримання та сприйняття).